

УДК 340.1

В.В. КОРНІЄНКО, Харківський національний університет внутрішніх справ

ЗАГАЛЬНЕ ТА ОСОБЛИВЕ У ПРИРОДНО-ПРАВОВОМУ МИСЛЕННІ

Ключові слова: загальне та особливе, природно-правове мислення

Можна із повною впевненістю сказати, що природно-правова думка сформувалася ще у часи зародження власне юриспруденції – у Древньому Римі. Саме римські державні діячі та мислителі заклали основу однієї з найстаріших та найбільш розповсюджених правових сімей – романо-германської правової системи. У працях представників римської правової науки можна зустріти вислови про розмежування державного (позитивного) і природного права (інколи воно іменувалося божественним). Яскравим прикладом виступають слова Цицерона: «Перш за всякий писаний закон, існує природний закон, що корениться у самому божественному порядку світу; у ньому корениться *jus gentium*, право, однаково діюче у багатьох народів, між тим як позитивне право відомої держави, *jus civile*, залежить від міркування та від доцільності, даних місцевих умов і умов часу. Часто таке позитивне право не заслуговує ім'я права, яке повинно бути залишено для вічного закону, даного самою природою...» [1, с.60-61].

Природно-правова думка постійно розвивалася з більшою або меншою інтенсивністю від моменту її оформлення і до теперішнього часу. Навіть етатизм тоталітарних режимів ХХ століття не зміг остаточно знищити даний напрям юридичної науки, хоча і завдав значної шкоди його розвитку у відповідних країнах.

Сьогодні природно-правова думка набуває все більшого і більшого значення у правовій науці, тому метою нашої статті є дослідження загального та особливого у природно-правових концепціях. Її новизна полягає в авторському обґрунтуванні доцільності більш широкого застосування інтер-

суб'єктивістського підходу у правовій науці.

Серед представників сучасних природно-правових теорій немає остаточної єдності у поглядах на правову дійсність, але центральна думка в усіх одна – розмежування природного і позитивного права (причому перше визнається основним і досліджується більш детально). Ця ознака є загальною для всіх природно-правових напрямів.

Не можна не сказати також і про однозначне виділення напрямів природно-правового підходу. У юридичній літературі можна зустріти термін «школи природного права». Найбільш відомими вважаються наступні школи: історична, психологічна, соціологічна та школа природного права. Представниками школи природного права зокрема є І. Кант, Й.Г. Фіхте, Г. Гегель, К.Т. Велькер, Р. Моль, Т. Пейн, Т. Джефферсон, Дж. Медісон, серед російських вчених можна назвати О. Куніцина, П. Деларова, П. Редкіна, А. Градовського, Б. Чичеріна, П. Новгородцева, Й. Михайловського, В. Соловйова, Є. Трубецького, М. Бердяєва, І. Ільїна; в Україні – П. Лодія, К. Неволіна, С. Гогоцького, Є. Спекторського [2, с.56-57].

Також, як і всі природно-правові концепції, школа природного права відрізняється від позитивістської уяви правової дійсності констатацією факту існування права і закону як окремих явищ, хоча звісно ж має свої недоліки та переваги, відрізняючи цю школу від інших природно-правових.

Серед істотних переваг даного напрямку окремо слід виділити, насамперед, розгляд феномену права, як такого, що базується на уявленні про справедливість; розгляд правопорядку у якості забезпечуючого суспільний порядок з урахуванням свободи кожного за умов безпеки та дотримання прав інших; визнання пріоритету природного права над позитивним, а також останнього – похідним від першого, у зв'язку з цим – прихильники цієї школи наголошують на необхідності приведення позитивного права у відповідність з природним та створенні умов, які б унеможливили дію неправих законів; представники школи природного права вказали на потребу зміни статусу природних прав – перехід від суто теоретичного їх обґрунтування до практичного закрі-

плення як у правових актах окремих держав, так і на рівні міжнародно-правових договорів [2, с.66-67; 3, с.164-165].

Недоліками цієї позиції є перебільшення ролі природного права у юридичній практиці та допущення можливості його розширеного тлумачення [2, с.67-68].

Історична школа права представлена, зокрема, у працях Георга Фрідріха Пухти, Фрідріха Карла фон Савіньї, Густава Гуго та інших. Так, у творчості Георга Пухти, одного із засновників цього напрямку, проводиться «ідея саморозвитку права», тобто ідея розвитку права разом із розвитком того чи іншого народу спочатку у формі звичаїв, а згодом воно набуває інших форм [2, с.74]. Правова думка Пухти має і релігійний відтінок: він стверджував, що розвиток права народу йде вперед завдяки силам, які надає Бог [4, с.31].

Відмінні риси позитивного характеру природно-правових концепцій історичної школи права – це бачення права як такого явища, що формується без участі та незалежно від волі законодавця, відповідає рівню розвитку певної нації (оскільки, як зазначав Г. Пухта, право – результат розвитку народу); вивчення історії права, слідством якого є визначення етапів розвитку права (звичаєве право – «вчене право» – законодавство, другий етап означає дослідження вченими звичаєвого права та суспільних відносин і розробка рекомендацій щодо прийняття законів); визнання права національною та історичною цінністю і у зв'язку з цим, виховання у свідомості соціальних мас поваги до норм права, що діяли раніше, можна наголосити і на окремих видах цієї наукової школи, як то перебільшення ролі правових звичаїв і національно-історичних чинників у розвитку права [2, с.76-77; 5, с.420]. Головне спільне положення історичної правової школи з іншими природно-правовими вченнями – це розгляд права і закону у якості окремих понять. Одночасно в цьому полягає відмінність від позитивістських поглядів, прибічники яких змішують ці категорії.

Психологічна школа права отримала розвиток завдяки таким вченим, як Е. Цительман, Л. Кнапп, С. Бірлінг, К. Баум, Г. Тард, Ж. Дабор, А. Лундштедт, А. Хагерстрем, К. Олівекрона,

А. Росс, Р. Вест, Н. Денжін, Г. Джонсон.

Деякі положення психологічної правової концепції вже розглядалися у контексті поглядів на право Льва Петражицького, але висновки інших представників цієї течії мають певні особливості.

Психологічний підхід до права значно поповнив юридичні знання великою кількістю корисних ідей. Ось деякі з них: концентрування уваги на суб'єкті (індивіді) пізнання його внутрішнього світу, пов'язаного із правом, психологічних особливостей і процесів – дослідження саме у цьому руслі дали змогу набутти знання про правосвідомість та обґрунтувати її важливу роль у правотворчих та правозастосовчих процесах, при цьому основним недоліком цієї правової школи вважається те, що зовсім не враховуються об'єктивні чинники, що впливають на право [2, с.95-96; 3, с.165], чого не можна сказати про об'єктивістську соціологічну школу права.

Соціологічна школа права оформилася наприкінці XIX і отримала небувалого розвитку у XX столітті. Вона складається з таких основних напрямів: концепція «живого права» (представниками є Ю. Крафт, С. Ерліх, Е. Фукс, М. Ребіндер, Ф. Женні, Р. Салейль, Е. Ламбер, Г. Канторович) [2, с.99]; концепція солідаризму (Л. Дюгі, Р. Боннар, М. Реглад, Ж. Сселль, Г. Жез) [2, с.101]; концепція інституціоналізму (М. Оріу, А. Леві-Брюль, Г. Ренар, П. Сорокін, Ж. Даві) [2, с.103]; концепція прагматизму (О. Холмс, Д. Грей, Д. Тейер Л. Брендейс, А. Міллер) [2, с.104]; концепція інструменталізму (Р. Паунд, Ю. Стоун, Г. Кернс, Ф. Селзнік, Ф. Франкфуртер) [2, с.106]; концепція реалізму (К. Ллевеллін, Д. Френк. Б. Кардозо, Т. Гейгер, Г. Патерсон, А. Бікел, В. Кук, Т. Арнольд, Х. Оліфент, Р. Тейлор) [2, с.108].

Серед перелічених соціологічних правових теорій окремо можна виділити наступні основні концептуальні положення: розгляд феномену права у динаміці, урахування впливу на право соціальних факторів; представники даного напрямку природно-правової думки доводять необхідність приведення у відповідність діючого права наявним суспільним відносинам, а також теоретичне обґрунтування обмеження втручання держави у суспільні відноси-

ни; водночас не можна погодитись з, так би мовити, «розчиненням» суб'єкта серед соціальних відносин та звуження розгляду права лише на прикладі Англо-американської правової сім'ї: «джерелом формування норм права є юридична практика, судова та адміністративна правотворчість» [2, с.111-112].

Окрім виділення перелічених чотирьох шкіл, існує також думка про поділ природно-правових ідей на ті, що відносяться до «теорії природного права», а також – до «філософського розуміння права» [6, с.13].

У наведених класифікаціях, хоча певним чином і узагальнюються висновки окремих вчених та виділяються певні риси, притаманні відповідній частині природно-правових концепцій, але ми вважаємо більш доцільним відокремити у рамках природно-правового напрямку об'єктивістський та суб'єктивістський типи праворозуміння.

Насамперед слід окремо виділити правовий об'єктивізм.

Якщо звернутися до етимології слова «об'єктивний», то необхідно зазначити, що цей термін означає щось приналежне самому об'єкту, існує незалежно від суб'єкта [7, с.926]. Так, однією з головних думок цього напрямку є наступна: центральне місце серед інших елементів правової реальності займають суспільні відносини, в які залучений суб'єкт, але сам суб'єкт питомої ваги не має. Прихильники об'єктивізму абстрагуються від характеристик суб'єкта, від немаловажної ролі, що він відіграє у правовідносинах. Серед об'єктивістів не існує єдності в поглядах у тому розумінні, що в загальній об'єктивістській теорії можна виділити окремі течії. Загальним серед них є бачення права крізь призму суспільних відносин. Суспільні відносини прийнято розділяти на якісно нові групи. Аналогічно цьому також і об'єктивізм прийнято розділяти на групи. Класифікаційним критерієм у даному випадку буде виступати тип суспільних відносин, що об'єктивісти даного напрямку вважають більш пріоритетним серед інших. Так, С.І. Максимов відмічає: «Залежно від того, які відносини розглядаються в якості основних, що визначають джерело правосвідомості, виділяють різні об'єктивістські теорії» [8,

с.57], а також він виділяє суттєві ознаки даних теорій.

Однією з найбільш розвинених теорій можна вважати юридичний економізм, основою якого є марксизм.

Погляди Н. Макіавеллі та Т. Гоббса є вираженням політичного об'єктивізму [8, с.57]. Останній вважав, що боротьба за розподіл матеріальних благ, які кількісно обмежені, може, зрештою, привести до війни «всіх проти всіх». Під страхом війни люди повинні прийняти певні обмеження (більш докладно вчення Т. Гоббса було розглянуто раніше). Таким чином, ця теорія будується на відносинах із приводу захоплення й здійснення влади.

Соціологічний об'єктивізм (соціологізм) має істотні відмінності від соціологічного вчення про право. У той час як прихильники соціологічного підходу показують соціальні відносини (як вид суспільних) з погляду їхнього зв'язку з правом, у динаміці, соціологізм же абсолютизує роль соціальних відносин у праві.

В основі культурно-історичного об'єктивізму лежить думка про право як про частину культури суспільства, причому має місце абсолютизація останнього.

Представники юридичного біологізму вбачають визначальними в праві біологічні потреби людей. У зв'язку із цим і відносини, що виникають з приводу їх, нібито займають головне місце серед інших елементів у праві (грунтується на поглядах фрейдизму, соціобіології).

Отже, об'єктивісти звертають пильну увагу на суспільні відносини (безумовно, на основі досвіду, одержаного з них, впливають численні норми права), але окрім суспільних відносин є також і деякі інші важливі ознаки природного права, що не попали до поля зору об'єктивізму, але розглядаються у рамках інших природно-правових концепцій.

Наступний, не менш розповсюджений напрям природно-правового вчення – це правовий суб'єктивізм, який ще більш протипоставлений правовому позитивізму, ніж об'єктивізм. У той час як об'єктивізм (або соціологізм) розглядає суспільні відносини як основну ланку у світі права (тим самим, перебільшуючи їхню роль), суб'єктивізм показує

діалектику частини і цілого, де ціле – це мир права, а частиною є суб'єкт, на характеристиках якого акцентується увага. Так, безумовно, право покликане регулювати суспільні відносини, але відносини виникають між суб'єктами. Тому людина як суб'єкт права також повинна виступати об'єктом розгляду.

Це коло питань попадає у поле зору філософсько-правової концепції, що носить назву «філософсько-правова антропологія». З цього приводу С.І. Максимов зазначає: «...антропологічний спосіб обґрунтування права по суті є універсальним, оскільки найбільш адекватно виражає його онтологічну основу – суб'єкта» [8, с.85].

Розглядати суб'єкт доцільно в трьох аспектах. Говорячи іншими словами, для особистості характерна наявність трьох «Я» – вітального, соціального і духовного, кожному з яких властиві свої цінності. Так, для вітального (від лат. *vitalis* – живий, життєвий) «Я» – це цінності матеріального світу, для соціального «Я» – цінності соціального самоствердження, для духовного «Я» – цінності філософського характеру (ідеали, принципи), що дозволяють відшукати вищі орієнтири в житті [9, с.275].

Таким чином, суб'єкт доцільно розглядати через призму вищевказаних «трьох Я», де, на думку багатьох вчених, найбільш значимим виступає останнє. Крізь всю теорію суб'єктивізму проводиться ідея, так би мовити, «права в суб'єкті» (джерелом права визнається суб'єкт), а також ідея прав людини. Це вирішує питання щодо критерію позитивного права. Але недоліком суб'єктивізму є те, що у той час, коли досліджується суб'єктивний фактор – не беруться до уваги об'єктивні умови, наявні права інших суб'єктів. Очевидним є той факт, що права одного суб'єкта закінчуються там, де починаються права іншого, більш доцільним буде розглядати суб'єкт серед інших, що мають рівні права, розглядати його у центрі суспільних відносин, з урахуванням усвідомлення суб'єктом цього. Ні об'єктивізм, ні суб'єктивізм, тим більше ні позитивізм не розглядають правову реальність із подібної позиції, у цьому й укладаються основні недоліки вищезгаданих поглядів. Тому назріває необхідність принципово нового підходу до обґру-

нтування права, справедливо зазначає С.І. Максимов. Такий підхід отримав назву «інтерсуб'єктивність».

Інтерсуб'єктивізм є абсолютно новим, і кардинально міняє поняття про право, тому розглядається окремо.

Інтерсуб'єктивістський підхід до розуміння права не зводить право лише до сукупності норм і інститутів, не представляє його як результат суспільних відносин і не розчиняє у свідомості суб'єкта. Це означає перехід до нового типу мислення. При такому підході індивід не «відривається» від цілісної правової дійсності, а розглядається усередині права. Інтерсуб'єктивність передбачає особливий вид правосвідомості – усвідомлення індивідом «Іншого «Я» [8, с.112]. Дана наукова концепція, являючи собою новий погляд на право, разом із тим увібрала в себе позитивні риси класичних концепцій.

Якщо вести мову про інтерсуб'єктивізм як про можливість по-новому бачити право, то у даному випадку нововведенням є те, що право представляється як особлива реальність, як мир права, що існує паралельно з іншими елементами буття.

І все-таки, на основі чого сформувався інтерсуб'єктивізм? Він утворився під впливом феноменологічного напрямку в загальній філософії, що включає наступні етапи: класична феноменологія, екзистенціальна феноменологія, екзистенціально-феноменологічна герменевтика. Дана концепція є ірраціоналістичною, тобто виходить за межі збагненого розумом, не перебільшує його роль у пізнавальному процесі.

Характерними рисами є: визнання інших суб'єктів; вводиться термін «правове спілкування», який показує, що суб'єкт не пасивний спостерігач, а активний учасник правовідносин; право представляє собою особливу реальність, воно повністю не впливає з інших сфер духовного життя (моралі, релігії тощо), феномен права дається суб'єктові як «буття-у-собі-для-нас» (прояв через активність суб'єкта) [8, с.122].

Інтерсуб'єктивістський тип праворозуміння сьогодні ряд вчених справедливо вважають найбільш прийнятним, оскільки він увібрав у

себе всі позитивні ознаки попередніх концепцій. Поєднанню таких ознак дало змогу, на наш погляд, перш за все вірне виділення корисних особливих ознак, що належать суб'єктивізму, об'єктивізму і у певній мірі позитивізму (мова не йде про ототожнення позитивістами природного і позитивного права). Тобто за допомогою діалектики одиничного та загального стало можливим обґрунтувати право з нової інтерсуб'єктивістської позиції. Застосування даного підходу повинно бути прикладом і у подальших узагальненнях природно-правових ідей з метою удосконалення інтерсуб'єктивістського способу осмислення феномену права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лассон А. Система философии права: Краткий очерк истории философии права [пер. с нем. изд. 1882 г. Н.П. Ширяевой] /Под ред. Н.И. Палиенко. –Ярославль: Типография губернского правления, 1902. –104 с.
2. Алаіс С.І. Проблема праворозуміння в

основних школах права: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 /Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. –Київ, 2002. –203 с.

3. Загальна теорія держави і права: Підручник /Цвік М.В., Ткаченко В.Д., Богачова Л.Л. та ін.; За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. –Харків: Право, 2002. –432 с.

4. Пухта Г. Курс римского гражданского права. –М., 1874. –Т.І. –370 с.

5. История государственно-правовых учений: Учебник /Отв. ред. В.В. Лазарев. –М.: Спарк, 2006. –672 с.

6. Мартышин О.В. Совместимы ли основные типы понимания права? // Государство и право. –2003. –№ 6. –С.13-21.

7. Советский энциклопедический словарь /Гл. ред. А.М. Прохоров. –М.: Сов. энциклопедия, 1989. –1632 с.

8. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. –Харьков: Право, 2002. –328 с.

9. Бачинін В.А., Журавський В.С, Панов М.І. Філософія права: Підручник –К: «Ін Юре», 2003. –472 с.

Корнієнко В.В. Загальне та особливе у природно-правовому мисленні // Форум права. - 2008. -№ 2. -С.256-260 [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08kvvupm.pdf>

Дається аналіз найбільш розповсюджених природно-правових шкіл, розглянуто центральні положення кожної з них, висвітлено погляди загальновідомих правознавців, що дотримуються природно-правового типу мислення, стосовно феномену права, а також підкреслено обґрунтованість та концептуальність якісно нового підходу до розуміння сутності права.

***

Корниенко В.В. Общее и особенное в естественно-правовом мышлении

В рамках исследования дается анализ наиболее распространенных естественно-правовых школ, рассмотрены центральные положения каждой из них, освещены взгляды общеизвестных правоведов, которые придерживаются естественно-правового типа мышления, относительно феномена права, а также подчеркнута обоснованность и концептуальность качественно нового подхода к пониманию сущности права

***

Korniyenko V.V. General and Special in Natural and Law Thinking

Analysis of the most spread natural and law schools is presented in this research; central positions of every school are considered; views of the famous scientists who follow the natural and law thinking according to the law phenomena are elucidated and validity and conceptual ground of a new approach to the understanding of law essence is stressed.